

Macedón tudományos és kulturális közlemények

**MACEDÓN FÜZETEK
MACEDONIAN LETTERS
МАКЕДОНСКИ ТЕТРАТКИ**

**A makedón/macedón kultúra többnyelvű folyóirata
Journal of the Macedonian culture
Списание за македонската култура**

III. évfolyam 2020/1. szám

OHRID MACEDÓN FOLKEGYÜTTES
DEBRECENI EGYETEM NÉPRAJZI TANSZÉK

Macedón tudományos és kulturális közlemények

MACEDÓN FÜZETEK
MACEDONIAN LETTERS
МАКЕДОНСКИ ТЕТРАТКИ

A makedón/macedón kultúra többnyelvű folyóirata
Journal of the Macedonian culture
Списание за македонската култура

A szerkesztőbizottság tagjai:
ILJOVSZKI RISZTO, NIKOLOVSZKI RISZTO,
KEMÉNYFI RÓBERT, LJUPCO RISTESKI

Tiszteletbeli főszerkesztő:
BARTHA ELEK

Felelős szerkesztő:
BÓLYA ANNA MÁRIA

Olvasószerkesztő:
LISZTES MÓNICA ÉVA

A szerkesztőség címe: Bólya Anna Mária, Ohrid Macedón Folkegyüttes,
H-1024 Budapest, Margit krt. 99.
Telefon: +36 70 312 6825, e-mail: bolya.annamaria@macedon.hu

A borítót tervezte: RaskyCREATIVE
Nyomdai előkészítés: Szász József

A folyóirat megjelenését támogatja:
Macedón Köztársaság Külügyminisztériuma
Debreceni Egyetem
Arts and Research Bt.
Lefter Mantse sebészorvos

ISSN: 2677-0512

BUDAPEST
III. évfolyam 2020/1. szám
Megjelenik: félévenként

TARTALOMJEGYZÉK

Bartha Elek Szent források macedóniai zarándokhelyeken	4
Risteski, Ljupco S. About the Ethnological Atlas Project of Socialistic Federative Republic of Yugoslavia and Ethnological Atlas of SR Macedonia	10
Hamza Gábor Macedónia és az európai politika – történeti áttekintés	20
Bólya Anna Mária A macedón rituális táncagyomány jellegzetességei	28
Iljovszki Riszto Prolegomena a macedón-magyar szótár elkészítéséhez	35
Marczinka Csaba A Sztrugai Költői Estek Fesztivál története	43
Nikolovszki Riszto Az Ilinden-felkelés évfordulójára	47
Bólya Anna Mária Bone Velicskovszki: Macedón erotikus népdalok	51
Bólya Anna Mária Macedón archaikus énekek fordításai	55
Képmelléklet	59

BARTHA ELEK

SZENT FORRÁSOK MACEDÓNIAI ZARÁNDOKHELYEKEN

Bartha Elek DSc, Debreceni Egyetem, oktatási rektorhelyettes,
Néprajzi Tanszék, egyetemi tanár.

Absztrakt

Európában és a keresztény világ tájain sok helyen vannak források, természetes vizek, amelyekhez csodák köthetők, és amelyeket vallásos tisztelet övez. Nagy számban találkozunk szent forrásokkal a Balkán-félszigeten élő katolikus és ortodox népek körében is, amelyek köré gazdag folklór hagyomány épült az évszázadok során. Ebben az írásban több szent forrást mutatok be Macedónia területéről. Ezek a források többnyire zarándokhelyként működő kolostorok területén vagy más szakrális helyeken találhatóak, és napjainkban is vonzzák a zarándokokat, akik a gyógyulás reményében, a szent víz gyógyító erejében bízva keresik fel őket.

#szentkutak #zarandokhelyek #macedonia #ohrid #bigorszkiroosztuse

Abstract

At several locations in Europe and elsewhere in the Christian world, there are wells, springs and other sources of water that are associated with wonders and magic and, for the same token, are regarded with religious devotion. Stories, beliefs, as well as profane and lay traditions connected to them are also present among the Catholic and Orthodox peoples living on the Balkan Peninsula. In this study, I intend to briefly describe specific examples of this kind in Macedonia, which have evolved into local or national destinations of pilgrimage on their own, due to wonderful instances of healing and not just because they are connected to a nearby place of worship.

#holywells #pilgrimage destinations #macedonia #ohrid #bigorskiroostushe

Európa és a keresztény világ számos táján találunk olyan kutakat, forrásokat, víznyerő helyeket vagy akár természetes vizeket, amelyekhez csodák fűződnek, amelyeket vallásos tisztelet övez. A nyugati és a keleti kereszténységben egyaránt megtalálhatók ilyen helyek, nagy számban találkozunk velük Európának mind a nyugati, mind a keleti felén vagy a világ más részein. A vallásos tisztelettel övezett szent kutak és források többnyire szent helyekhez, templomokhoz, kolostorokhoz, zarándokhelyekhez kapcsolódnak, és sok esetben maguk is zarándoklatok célpontjaiként működnek. A magyarországi és a nemzetközi

néprajzi, antropológiai szakirodalom több mint egy évszázad óta figyelemmel kíséri, számon tartja és a maga eszközeivel feldolgozza ezeket a helyeket, a hozzájuk fűződő hiedelmek, profán és laikus szakrális hagyományok oldaláról.¹

A szent forrásokhoz kapcsolódó hagyományokat az ókori adatokat követően nagy számban jegyezték le a Balkán katolikus és ortodox vallású népeinek köréből, és akárcsak kontinensünk más tájain, itt is gyakran lehet találkozni a napjainkban is élő kultusz jelenlétével, annak sokszor látványos megnyilvánulásaival. Magyarország jelenlegi déli határainak közelében is megvannak ennek nyomai, példaként a Baja melletti Máriakönyve – Vodica magyarok és szerbek által egyaránt tisztelt és látogatott forrását, annak szerb elnevezését (*szveti bunar*) említhetem. A határ déli oldalától nem messze, Szerbia területén is vannak ilyenek: magyarok és szerbek által közösen használt, kutak, források körül kialakult szent helyek, mint például az észak-bánsági aranyhegyi kápolna. Ezek a példák jó párhuzamok a Macedóniában Filipova által kutatott kettős tisztelet, kettős kultusz megnyilvánulásaira,² amelynek során különböző vallások – Magyarországon katolikus és pravoszláv, Macedóniában ortodox keresztény és iszlám – hívek egyaránt tisztelettel öveznek, csodatévő, gyógyító erőt tulajdonítanak egyes természetes vizeknek, forrásoknak. Hasonló jelenségek a Balkán egész területén előfordulnak, elsősorban a több vallás által lakott térségekben

A továbbiakban néhány macedóniai példát mutatok be, amelyek elsősorban valamely szent helyhez, templomhoz, kolostorhoz való kapcsolatuk révén – a látogatottságot a zarándokhely is növeli –, váltak az ott végbement csodás gyógyulásoknak köszönhetően helyi, országos vagy nemzetközi vonzáskörzetű zarándokhellyé.³

A kutakhoz, forrásokhoz kapcsolódó gyógyulásokat, csodákat, jelenéseket az élő szóhagyomány mellett, azzal párhuzamosan az élő szóbeli hagyomány mellett írott források, feljegyzések őrzik. A szent kútra (*szentkút*) vagy forrásra való utalás sokszor a helynevekben is előfordul.

1 Magyarország és a Kárpát-medence kegyhelyeinek a forrásokhoz és kutakhoz fűződő szokásairól, hagyományairól részletes áttekintést ad Bálint – Barna 1994. 218-231. Számos más kegyhely-leírásban és újabban a világhálón közzétett forrásokban találunk ide vonatkozó adatokat.

2 Filipova, Snežana. „Sacred and Healing Springs in the Republic of North Macedonia.” In *Sacred Waters: A Cross-Cultural Compendium of Hallowed Springs and Holy Wells*, edited by Ray, Celeste, Routledge, 2020.

3 A közleményben leírt adatok saját, az elmúlt években a helyszínen végzett teremtés eredményei, az MTA – DE néprajzi kutatócsoport kutatási projektjének keretében kerültek lejegyzésre. A macedóniai terepmunkában a cikk szerzőjének szakmai irányításával a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének oktatói, kutatói és hallgatói vettek részt. A kutatásban nyújtott segítségükért köszönet illeti kollégáimat, Bólya Anna Mária szerkesztő asszonyt és Ljupcso Riszteszki professzort. A témában korábban Magyarországon megjelent: Bartha Elek. „A víz a szakralitásban.” In *A víz kultúrája.* [The Culture of Water:] edited by Bartha Elek, Keményfi Róbert and Lajos Veronika, 175-183. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2010. Bartha Elek. *Megszentelt tájak vonzásában.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2017

A szent források és kutak vizének a hagyomány csodákra, betegségek gyógyítására képes erőt tulajdonít. Vannak közöttük speciálisan vagy elsősorban bizonyos betegségekre jótékony hatásúnak tartott vizűek. Egyes ilyen szent kutak vizét szemgyógyításra, míg másokét beteg végtagok, köszvény, meddőség vagy más bajok gyógyítására használják. Közös bennük, hogy a gyógyító hatást nem a víz vegyi összetételének, hanem az általa hordozott szakralitás, a benne rejlő szent erejének tulajdonítják. A szentelményi erőtől ez annyiban különbözik, hogy ezekben az esetekben nem az emberek vagy az egyház által létesített jelekről van szó, hanem a szentség megnyilvánulásáról. A formai hasonlóság révén említhetők itt olyan példák is, amikor a kegyhelyhez nem tartozik *szentkút*, a hívek annak környékéről mégis visznek haza vizet, hasonlóan más dolgokhoz: növényekhez, ágakhoz, földhöz, amelyek szintén a kegyhelyről származnak.⁴

Szent kutak és szent források Macedónia ortodox templomai és kolostorai környékén is nagy számban előfordulnak. Az egyik ilyen az ohridi Szveti Petka forrása, amelynek vize a mellette lévő tóba csordogál. A délnyugat-macedóniai Ohridi-tó partján emelkedik több mint egy évezred óta az alapítójáról, Szent Naumról elnevezett kolostor. Ennek közvetlen közelében áll Szent Petka temploma, amelynek oldalában egy sokak által felkeresett szent forrás fakad. A kolostor ismert országos és nemzetközi zarándokhely, emellett környékével együtt egyre népszerűbbé és forgalmasabbá váló turisztikai központként működik. A külföldi turisták és hazai zarándokok által egyaránt látogatott kegyhely közelében több természetes forrás is található, közöttük a legnevezetesebb a Fekete-Drin forrása, amely az Ohridi-tó vizét is táplálja. A szent forrás ezzel nem azonos. Attól kissé távolabb, déli irányban, az ezen a vidéken a legnépszerűbb szentek közé tartozó Szent Petka, a nők oltalmazója tiszteletére emelt templom északkeleti oldalából ered, és a templom belsejében is rendelkezik víznyerő hellyel.

A forrást a környékbeli falvak lakói rendszeresen felkeresik, és Macedónia más részeiből érkezők is szép számmal vesznek a gyógyító erejű vízből. A szomszédos kolostorban lévő kultuszhelyet, Ohridi Szent Naum sírját meglátogató zarándokok a szentről elnevezett kolostor udvaráról is vesznek vizet – amelyet a helybeliek nem tartanak csodás erejűnek –, de Szent Petka forrását nem szokták elkerülni.

A templomkert bejáratánál álló kis kőbódében működő kegytárgyboltban a képek, ikon másolatok, emléktárgyak és gyertyák mellett üres műanyag flakonokat is árúsítanak, amelyeket a látogatók a szent vízzel megtölthetnek. A forrás vizéből a helyszínen fogyasztanak, és a vízben sokan megmossák beteg vagy fájó testrészüket, kezüket, lábukat, arcukat, szemüket. Más szent helyekhez

4 Ilyen eseteket említ Bálint Sándor – Barna Gábor például a radnai búcsúsokkal kapcsolatban, akik az I. világháború előtti időkben a kegyhelyhez közeli Maros vizéből merítettek és vittek haza. Bálint Sándor, and Barna Gábor, eds. *Búcsújáró magyarok: a magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest: Szent István Társulat, 1994, 228

hasonlóan a templomban és a forrás mellett az arra alkalmas helyeken a hívek kisebb-nagyobb összegű pénzadományt helyeznek el. A szent forrás a kegyhely szakrális és turisztikai arculatának része, vonzáskörzete országosnak, sőt, a turizmusnak köszönhetően nemzetközinek mondható.

Egyike a legismertebb macedóniai szent forrásoknak a Legtisztább Istenszülő Szveta Bogorodica Preciszta kolostorában található. A forrás szerepet kapott a templom keletkezéstörténetében is. Az 1316-ban épült kolostor⁵ helyét a helyi legenda szerint a szent forrás mellett jelölték ki⁶, amely jelenleg a templomépületben található. A templomot eredetileg egy más helyszínen akarták felépíteni, de az éjszakára az építés tervezett helyén hagyott ikont reggel a ma is működő, vizet adó forrás mellett találták meg. Az ikont visszavitték az építéshez eredetileg kijelölt helyre, de ugyanaz történt, mint az előző napon.

A következő hajnalon viszont már volt szemtanúja annak, ahogyan a kép a levegőben a forrás mellé repül. Mindezt pedig isteni jelnek tekintették arra, hogy a templomot a forrás mellett építsék fel. A forrás a templom belsejében közelíthető meg, vizét ma is rendszeresen használják gyógyításra és más, szentelményként történő alkalmazásokra.

A patakokban, bővizű forrásokban bővelkedő Bisztra hegységben, a Radika patak völgyében álló, Keresztelő Szent János tiszteletére épült Bigorski kolostor területén és közvetlen szomszédságában több gyógyító, csodatévő erejű forrás is található.

A legenda szerint 1014-ben egy Jovan nevű szerzetes, aki a forrás melletti földjén dolgozott, különös fényjelenségre lett figyelmes, amelyben megjelent egy ikon a szent ábrázolásával. Jovan a jelenés helyén a forrás mellett egy kis építményt emelt az ikon számára, és néhány évvel később ugyanerre a helyre épült a kolostor, amely a ma is álló épületegyüttes elődje volt.⁷

Az ikonhoz és a forráshoz az azóta eltelt évszázadok során más csodák, csodás gyógyulások is kapcsolódtak. A kolostor bejáratánál három ágon folyó bővizű forrás a zarándokok számára hűsítő vizet biztosít. A földszinti zárt térbe került másik forrás vizét a hívek gyógyító, egészségmegőrző céllal fogyasztják, és üvegekbe, műanyag palackokba töltve haza is visznek belőle. Az udvaron álló kút, amely az Istenszülő az örök élet forrása oltalmát élvezi, ikonjaival és

5 Cvetkovski, Sašo. „Prečista Kičevska.” In *Sveti prečistanski mačenici*, edited by Fidanoski, Zorančo., Ohrid: Kaneo, 2010,10.

6 *Vodič do manastirite vo republika Makedonija*. Skopje: Izdavač Agencija za podrška i promocija na turizmot, 2015, 80

7 *The Bigorski Monastery of St. John the Baptist*. Rostuše: The Bigorski Monastery of St. John the Baptist, 2010.

falfestményeivel a vízszentelés céljára szolgál. A szentelési szertartást naponta elvégzik, a vízből sokan isznak és merítenek, különösen a szertartás után. Közvetlenül a kolostor mellett is van egy szent forrás, amely erdei ösvényen közelíthető meg. Fölé egy kis építményt emeltek, vizét a forrás fölötti kis ikon őrzi. Napjainkban kissé elhanyagolt benyomást kelt, kevesen keresik fel, feltehetően a szent helyen található többi bővizű forrás ellátja a zarándokok igényeit.

A dél-macedóniai Bitola város külső övezetében, az országútról táblával jelzett (szveta voda felirattal) szent forrás található. A Szent Miklós templom kertjében, annak szentélye mögött fakadó forrás vizét elsősorban a faluban lakó helybéliek, valamint a Bitolában és annak környékén lakók használják. A szent víz csodatévő, gyógyító erejében bízva használják külsőleg és belsőleg egyaránt. A vízből – akárcsak más helyeken a szenteltvízből – mindig tartanak a templomban, hogy a helyet felkereső hívek vihessenek belőle. A vízért fizetséget nem kérnek, de a pénzadományt természetesen veszik. A szent vizet műanyag flakonokban, palackozva, felcímkézve is adják. Elsődleges felhasználásra, közvetlenül a templom mögötti forrásnál a beteg testrészt megmosására alkalmazzák. Sokan használják szemgyógyításra. A forrás mellett kialakított medencében egyes ünnepeken, főként vízkeresztkor a rítus részeként megmártóznak. A bitolai Szent Miklós templomban található szent forrás elsősorban a közvetlen környékből érkezők, részben pedig az úton lévők számára nyújt gyógyírt lelki és testi bajaikra.

Macedónia területén számos más helyen is találunk szent kutakat, szent forrásokat. Ezek többnyire kolostorok, templomok, zarándokhelyek területén vagy azok közelében jöttek létre, mint amilyen például a Szkopjéhez közeli Szveti Georgi Pobedonosac templom, vagy a Velesz melletti szent források. A szent vizekhez kapcsolódó hiedelmek, szokások, szakrális hagyományok évszázadok óta szerves részei Macedónia vallási életének.

Irodalom

Barna Gábor. „Szent kutak, szent források a búcsújáró helyeken.” [Holy Wells and Holy Springs in Places of Pilgrimage.] In *A víz kultúrája. [The Culture of Water.]* edited by Bartha Elek, Keményfi Róbert and Lajos Veronika, 184-189. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2010.

Bartha Elek. „*A víz a szakralitásban.*” In *A víz kultúrája. [The Culture of Water.]* edited by Bartha Elek, Keményfi Róbert and Lajos Veronika, 175-183. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2010.

Bartha Elek. *Megszentelt tájak vonzásában.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2017.

Bartha Elek, Keményfi Róbert, Lajos Veronika, eds. *A víz kultúrája*. Studia folkloristica et ethnographica, 55. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2010.

Bálint Sándor, and Barna Gábor, eds. *Búcsújáró magyarok: a magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest: Szent István Társulat, 1994. 347.

Bólya Anna Mária. „Templomot rak szamovila – Régi rétegek a macedón kalendárium keresztény ünnepköri énekeiben és táncaiban.” *Ethnographia*, 123, no 4 (2012): 412-427.

Cvetkovski, Sašo. „Prečista Kičevska.” In *Sveti prečistanski mačenici*, edited by Fidanoski, Zorančo., Ohrid: Kaneo, 2010.

Filipova, Snežana. „Sacred and Healing Springs in the Republic of North Macedonia.” In *Sacred Waters: A Cross-Cultural Compendium of Hallowed Springs and Holy Wells*, edited by Ray, Celeste, Routledge, 2020.

Malinov, Zorančo. *Tradiciskiot naroden kalendar na Šopsko-Bregalničkata etnografska celina*. Skopje: Institut za folklor „Marko Cepenkov“, 2017.

Nagy Márta. *Ohridi Szent Naum magyarországi kultusza*. Budapest, Debrecen: Balassi Kiadó, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

The Bigorski Monastery of St. John the Baptist. Rostuše: The Bigorski Monastery of St. John the Baptist, 2010.

Vodič do manastirite vo republika Makedonija. Skopje: Izdavač Agencija za podrška i promocija na turizmot, 2015.

1. kép: Szveti Naum, Ljubaniste, 2014. Készítette: Bartha Elek

3. kép: Rosztuse, Bigorszki kolostor, 2016.
Készítette: Bartha Elek

5. kép: Szveta Voda, Bitola, 2013.
Készítette: Bartha Elek

2. kép: Kicsevo. Legtisztább Istenszülő Szv.
Bogorodica Precsiszta kolostor, 2014.
Készítette: Bartha Elek

4. kép: Rosztuse, Bigorszki kolostor, 2015.
Készítette: Bartha Elek

6. kép: Velesz, Szent Anna-kút, 2014.
Készítette: Bartha Elek

7 és 8. kép: Velesz, Szent Petka szemgyógyító forrás, 2014.
Készítette: Bartha Elek

9. kép: Lavcsani-Kicsevo, Rituális fürdés
vízkereszt ünnepén, 2016.
Készítette: Kész Réka és Pajtók Vivien